

Å være seg selv, og samtidig mange

Magnus Johan Engen

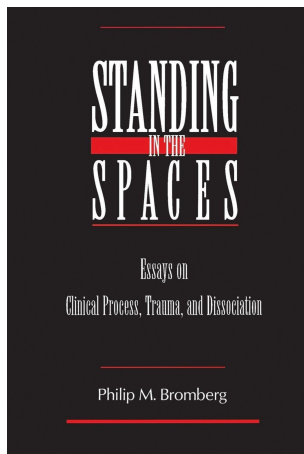
Anders Flækøy Landmark

Marit Råbu

Einar Johan Vestnes

Forfatterne har fylt ut interessekonfliktskjema og oppgir ingen interessekonflikter.

En psykoanalytisk lesegruppe leste Bromberg fra perm til perm for å lære mer om traumebehandling. Det åpnet måter å tenke på som kjentes utfordrende og klinisk anvendelige.

BOOK *Standing in the Spaces: Essays on Clinical Process, Trauma and Dissociation*

FORFATTER Philip Bromberg

ÅR 1998

FORLAG Analytic Press

Philip Bromberg (1931–2020) var opptatt av traumer, og av dissosiasjon som en normal og adaptiv tilpasning som er nødvendig for å bevare selvet i pressede situasjoner. Utover i forfatterskapet hans ble det stadig tydeligere hvordan han så de fleste former for psykisk uhelse som resultat av huller i opplevelsen av, og fortellingen om, hvem vi er. Slike mangler kan bidra til at vi lager oss uhensiktsmessige, rigide eller virkelighetsferne forestillinger.

Bromberg tenkte seg at selvet består av flere ulike selvtilstander som eksisterer side om side, og som veksler. God psykisk helse handler om å tåle mangfoldet av selvtilstander og virkelighetsoppfatninger:

Self-expression and human relatedness will inevitably collide ... but health is not integration. Health is the ability to stand in the spaces between realities without losing any of them. This

is what I believe self-acceptance means and what creativity is really all about – the capacity to feel like oneself while being many. (Bromberg, 1998, s. 186)

Bromberg så på seg selv som en interpersonlig/relasjonell psykoanalytiker, og var knyttet til det interpersonlige William Alanson White Institute i New York, og til programmet for relasjonell psykoanalyse ved NYU Postdoc (Stern, 2021). Han skrev en rekke fagartikler og essay, og mange av tekstene hans er samlet i tre bøker (Bromberg, 1998, 2006, 2011). En introduksjon til forfatterskapet hans har nylig kommet ut (Bass & Ceccoli, 2026).

I løpet av de siste årene har vi lest bøkene til Bromberg, kapittel for kapittel, og diskutert dem med hverandre. Utgangspunktet vårt var at vi ville lære mer om å arbeide terapeutisk med traumer. Da vi begynte å lese Bromberg (1998), åpnet det seg måter å tenke på som kjentes både utfordrende, dypt meningsfulle og klinisk anvendelige. Bromberg gir form til fenomener som lett kan glippe, men som kan ha avgjørende betydning i møter mellom mennesker. Tekstene hans er så komplekse og fulle av paradokser at det kjennes selvmotsigende å forsøke å skrive noe kort og tydelig om dem. Her gjør vi likevel et forsøk.

Et mangfoldig selv-begrep

Bromberg var opptatt av psyken som en prosess her og nå, hvor vi forsøker å skape oss selv og håndtere mer eller mindre uforenlige opplevelser av virkeligheten. Selvets avspaltning av overveldende opplevelser gjennom dissosiasjon, og påfølgende konstruksjon av tallrike mer eller mindre forenlige selv og selvtilstander, danner fundamentet i metapsykologien hans. Det ubevisste som et eget «sted», der de viktige kampene utkjempes, har ingen plass hos Bromberg: «I wish to convey in a single phrase my view of the unconscious as a reality that is ‘inside’, ‘outside’ and simultaneously both» (Bromberg, 1998, s. 166). De ubevisste drivkreftene og det konfliktfylte forstås i lys av en psyke som kontinuerlig forsøker å skape mening av erfaringer, men hvor disse er som et puslespill der vesentlige brikker ble dissosiert bort i en svunnen tid. Det tapte er der gjennom sitt fravær. Denne delen av Brombergs syn på selvet og bevissthet er i tråd med et av de rådende paradigmenes innen nevrovitenskap, der selvet forsøker å predikere både sin egen tilstand og omgivelsene, og skaper seg selv i sanntid (Seth, 2021). Brombergs perspektiv harmonerer også med *selvet* i eksistensiell fenomenologi, slik det beskrives av bl.a. Sartre (1943/2020) i *Væren og intet*. Sartre la også vekt på hvordan bevisstheten skaper en virkelighet med langt mindre bruk av objektiv input fra sansene enn hva vi ofte tenker. På samme måte som hos Sartre vil bevisstheten, eller væren, ikke ha noen ubevisst del som opererer i det skjulte. Isteden er det en pågående prosess som springer ut av sine tidligere steg. Brombergs vektlegging av hvordan virkeligheten *konstrueres* i her-og-nå-opplevelser, gjør at tenkningen hans ligner på det man kan kjenne igjen fra feltet fenomenologisk psykopatologi (Stanghellini et al., 2019).

Ikke overraskende viste Bromberg tidlig interesse for mentaliseringstradisjonen, og han refererer hyppig til Fonagy, Target og andre innen denne tradisjonen, som på tidspunktet da Bromberg skrev, holdt på å bygge opp sitt fundament. I ettertid har MBT-tradisjonen utviklet seg i retning av en mer manualisert terapiform, med større vektlegging av de kognitive elementene. Bromberg ville nok foretrukket MBT-tradisjonens vektlegging av det relasjonelle aspektet.

Relasjonelle traumer

Brombergs perspektiv på traumer er relasjonelt. Traumer kan forstyrre opplevelsen av kontinuitet i selvet, og undergrave erfaringen av hvem man selv er. Det skjer i situasjoner der man ikke kan flykte fra en overveldende erfaring, og hvor det ikke er håp om beskyttelse, trøst eller lettelse. Dersom erfaringen av overveldelse varer for lenge, er for voldsom, psyken er for umoden eller sårbar, og betydningsfulle andre i tillegg oppfører seg som om den traumatiske hendelsen ikke er reell, kan nivået av affektiv destabilisering hindre at erfaring blir integrert og prosessert som en del av selvopplevelsen. Traumer handler dermed ikke bare om overveldelse. Minst like viktig er mangelen på «recognition» fra primære omsorgspersoner. Det engelske begrepet «recognition» er mettet med mening, og ikke uten videre lett å oversette til norsk: Det handler om å bli anerkjent av primære omsorgspersoner, og etter hvert i andre nære relasjoner, på måter som gjør at man både blir sett og verdsatt som den man er.

Illustrasjon Kristin Bø

Dissosiasjonens pris

Brombergs dissosiasjonsbegrep er også mangfoldig. Han så på dissosiasjon som det mest sentrale psykologiske forsvar, kjennetegnet ved at sinnet adaptivt innskrenker kapasiteten for selvrefleksivitet, og kobler ut deler av erfaringen. På den ene siden er det hverdagsfenomener som alle opplever, som å koble av og ikke få med seg detaljer i et møte hvor man kjeder seg, eller filtrere ut grufulle detaljer fra en nyhetssak. På den andre siden er det et vesentlig element i alvorlige former for patologi hvor

selvopplevelsen kan kobles ut, om man for eksempel utsettes for overgrep eller tortur. Det første er for Bromberg den vanlige *prosessen* ved dissosiasjon. Det sistnevnte og mer alvorlige er der prosessen også bygger inn dissosiative *strukturer*. Paradoksalt nok er målet med dissosiasjon å opprettholde personlig kontinuitet, koherens og integritet i selvfølelsen. Opplevelsen av et enhetlig selv er en ervervet og utviklingsmessig adaptiv illusjon: Det er når illusjonen om et sammenhengende selv er truet, for eksempel av inntrykk som selvet ikke kan symbolisere, at vi reagerer med dissosiasjon. Det å bevare bånd til andre er livsviktig. Derfor kan vi dissosiere deler av oss selv som vekker angst hos omsorgspersoner og betydningsfulle andre. Dissosiasjon oppstår spontant og proaktivt når den behøves, og handler om muligheten for «escape when there is no escape» (Putnam, 1992, s. 104).

En som i liten grad kan uttrykke sine mulige sanne selv og selvtilstander, vil oppleves av andre som lite autentisk. Bromberg viser til Winnicotts (1964, 1965) begrep om «falskt selv». I en dissosiert selvtilstand vil selvet være mindre «sant».

Omkostningene for den som i stor grad har fått personligheten formet av behovet for å dissosiere, kan også være en vedvarende fremmedfølelse, og en opplevelse av at noe ved en selv er fundamentalt «galt». Denne følelsen kan være sterk, og på samme tid vag og utydelig. Selv om man ikke er i stand til å artikulere hva som er galt, er en slik følelse gjerne kombinert med en sterk trang til å rette opp i det gale. Pasienter som ikke vet hva de føler, trenger en behandler som kan hjelpe dem med å gjenkjenne følelsene. Om man ikke gjenkjenner et fenomen, vil det kunne gå hus forbi. Gjenkjenner du ikke sinne som sinne, tristhet som tristhet, misunnelse som misunnelse, konflikt som konflikt, osv., vil det enten gå under radaren eller du vil misoppfatte hva det handler om. Du kan forveksle sinne med tristhet, tristhet med misunnelse, osv. I psykologien vil slik gjenkjennelse ha sammenheng med inntoning og speiling, men også med fenomener som validering og bekreftelse.

I tillegg kan man også se mer vidtrekkende konsekvenser av Brombergs dissosiasjonsforståelse. Eksponeringstrening som er rettet mot følelsesmessig ubehag, vil med tenkningen til Bromberg være terapeutisk bare dersom man også klarer å møte ubehaget man har unngått med en ny og annen oppmerksomhet. Aspekter av det som unngås, må gis en ny forståelse, der personen i større grad makter å «stand in the spaces» mellom aspekter av opplevelsen som er dissosiert vekk, og deler av selvet som er tilstedeværende med en nysgjerrig oppmerksomhet. Her er det møtepunkter mellom Brombergs psykologi og nyere retninger innen kognitiv atferdsterapi som vektlegger ikke-dømmende oppmerksomhet under eksponering for følelsesmessig ubehag (Curreri et al., 2022).

Diagnoser er som flymat

Bromberg (1998, s. 295) brukte en anekdote fra en flytur for å beskrive hvordan han så på diagnoser: Flyvertinnen annonserte over høyttaleren at passasjerene kunne velge mellom kylling og lasagne. Hun la til at den som ikke får førstevalget, ikke behøver å ta det tungt, for hun hadde smakt begge rettene, og de smakte bemerkelsesverdig likt. Flymat er sjelden verken sunt eller godt, men kan også være ok, og det er greit å ha noe i magen. Likeledes har diagnoser begrenset verdi når det kommer til å forstå den enkelte pasient, og hva hun eller han strever med og trenger hjelp med. Når det gjelder diagnoser, er det også greit å vite at man ikke trenger å bli overrasket om det man først trodde var det ene, etter hvert viser seg å være noe annet.

Autentisitet er nødvendig

Som lærere og veiledere har vi sett at studenter og nyutdannede psykologer med sterk interesse for dynamisk psykoterapi kan beskrive prosesser der terapi blir vanskelig på ganske typisk vis: Først vil de skape et tillitsfullt bånd med en pasient under utredningsprosessen, hvor de møter pasienten som et nysgjerrig subjekt som ønsker å forstå pasientens liv i både bredde og dybde. Deretter inntar de en mer distansert og abstinert rolle når selve psykoterapien begynner. Ikke sjelden vil pasienten streve med å føle seg forstått, og alliansebrudd kan fort ende opp med brudd i forløpet. Psykologens forståelse av rollen sin er i slike tilfeller ofte at man skal opphøre å være en autentisk person *til fremme for* pasientens *personlige vekst*, idet man gikk fra utredning og over til psykoterapi. Problemet er at det blir tango for én, og pasienten føler seg forlatt. Slike tilfeller av brudd bringer oss til noe av det sentrale i Brombergs tenkning. Utover i forfatterskapet beskrev han tydeligere hvordan, og ikke minst hvorfor, tenkningen hans bryter med klassisk psykoanalytisk teori. I boken *Awakening the Dreamer* (Bromberg, 2006) peker Bromberg på hvordan Freuds (1923) psykologi hviler på et premiss om at psyken er selvtilstrekkelig og avgrenset. Basert på den antakelsen mente Freud at terapien skulle være en ramme der psykens innhold kunne folde seg ut med minst mulig innblanding fra terapeuten. Terapeutens oppgave blir å være til stede som et mest mulig nøytralt objekt for pasientens projiserte fantasier, konflikter og øvrige psykiske materiale, uten selv å tre frem som subjekt i relasjonen. Innenfor en freudiansk modell vil terapeutens genuine, personlige tilstedeværelse enten 1) forstyrre den terapeutiske prosessen eller 2) ganske enkelt være uten terapeutisk betydning. Dette er i skarp kontrast til Brombergs egen forståelse av den terapeutiske prosessen.

Han er inne på en lignende oppsummering av klassisk teori i boken *Standing in the Spaces* (s. 151), også der med referanse til Freuds *The Ego and the Id* (1923), hvor han fremhever forskjeller i lytteperspektiv mellom klassisk psykoanalyse og den interpersonlige skoleretningen. I *Awakening the Dreamer* (2006) er Bromberg mer utvetydig når det gjelder hvor avgjørende han mener det er å forstå psyken og det ubevisste som en ikke-lineær, *relasjonell* prosess som vektlegger meningsdannelse, og hvilke følger det må få for terapeutisk praksis:

I argue that the analyst's existence as a real person is not only inevitable, because it is not under his control, but is *necessary*. Why? Because the analyst's experience while with his patient is linked to his patient's experience as part of a unitary affective, cognitive, and interactional configuration that is at once subjective and intersubjective. Some aspects of that configuration are dissociated in each person and must be processed jointly in the immediacy of the analytic interaction to achieve cognitive symbolization through language. (Bromberg, 2006, s. 131)

Bromberg setter flere steder i teksten, slik som i sitatet over, *necessary* i kursiv når temaet er autentisitet.

Prosessene som kan skape personlig vekst, er fulle av paradokser. Vi er en del av verden, og samtidig atskilt fra den. Persepsjon er en dynamisk prosess, og menneskelige relasjoner innebærer samspill mellom to subjekter som alltid fortolker seg selv og hverandre, men som ikke alltid og uten videre er klar over hva vi oppfatter. Terapeutens egen subjektivitet og aktive deltakelse i relasjonen er grunnleggende. Vi må bli kjent med en annen på en personlig måte, og samtidig kunne holde noe for oss selv. Bromberg refererer til Stephen Mitchell (1993), og er enig med ham i at «The sense

of authenticity is always a construction and, as a construction, it always is relative to other possible self#constructions at any particular time» (Mitchell, 1993, s. 131). Bromberg tenkte heller ikke at vi for eksempel har et «kjerneselv» hvor vi stadig integrerer nye aspekter. Isteden handler det om å bygge opp og leve med sine mange selv og selvtilstander, og bygge opp og ta vare på kapasiteten til å «stand in the spaces». Etter hvert som mer av det som har vært dissosiert bort kan tåles og komme til uttrykk, vil man også bli bedre i stand til å erfare indre konflikt.

Å være den samme mens man endrer seg

Mennesker har kapasitet til å forhandle stabilitet og endring parallelt, og utvikling kan skje når de rette relasjonelle betingelsene er til stede. I relasjon til en følt annen, hvor relasjonen oppleves ekte og betydningsfull, kan også verbalt innhold bidra til rikere selvopplevelse. Men endring oppstår ikke først og fremst gjennom ny innsikt. Det relasjonelle feltet må balansere trygghet og utfordring. Noe må være tilstrekkelig stabilt, samtidig som noe må ut av balanse, for at noe nytt skal kunne utvikle seg. Paradoksalt nok må pasienten få erfare at det er mulig å være den samme og seg selv, mens man endrer seg («Staying the same while changing», Bromberg, 1998, s. 234).

Relasjon kan ikke reduseres til teknikk

Brombergs teori er basert på kliniske observasjoner og argumenter som vektlegger psykens økonomi, og nødvendige funksjon. Et sentralt tema hos Bromberg er hvordan terapeuten må komme i kontakt og bli involvert i samspill med den enkelte pasient. Han konstruerer teori basert på konkrete menneskelige, iblant herlig fomlete, bestrebelser for å oppnå genuin kontakt med pasientene sine. Ifølge Bromberg kan man ha prinsipper og metodiske tilnærminger, men om disse ikke er del av en autentisk relasjon, så vil ikke pasienten ha utbytte. Teknikk, slik Bromberg brukte begrepet, vil være noe som leveres fra distanse. Han anbefaler isteden at vi lar oss prege følelsesmessig av den interaksjonen pasienten inviterer til. Forståelsen Bromberg la til grunn, var at pasientens problem vil komme til syne gjennom den prosessen det er å etablere og være i en autentisk relasjon. Han brukte begrepene interaksjonell og interpersonlig, og presiserte at de ikke er synonymer. Den interaksjonelle måten å være sammen på handler om hvordan terapeut og pasient samhandler med hverandre, og inkluderer den relasjonelle dynamikken. Det interaksjonelle har preg av vanlige «terapiritualer», det vil si mer tekniske og forutsigbare elementer. Det interpersonlige modus har en annen kvalitet, og handler om de relasjonelle og emosjonelle båndene mellom pasient og terapeut, og hvordan disse påvirker begge psykologiske tilstand. At det er en gjensidig påvirkning og en emosjonell kontakt, er grunnleggende. Terapeuten må være i det intersubjektive feltet. Særlig tydelig blir dette når Bromberg beskriver «enactments», hvor begge parter har sin del. Begge kan bli fanget i samspillsmønstre som for begge kan oppleves emosjonelt vanskelige, og parter kan streve med å forholde seg til sine dissosierte selvtilstander. Dette samspillet kan, og må til tider, bli et «mess» (Bromberg, 1998, s. 311), som kan oppleves uoversiktlig og uforutsigbart, men som det vil være nødvendig å gå igjennom. Så lenge dissosierte selvtilstander er utilgjengelige, vil også den intersubjektive kommunikasjonen mellom terapeut og pasient være begrenset. Likeledes vil kommunikasjonen mellom pasientens ulike selvtilstander kunne oppleves forvirrende. Dersom begge parter klarer å tolerere de ulike følelsene som vekkes i samspillet, og dersom samspillet oppleves autentisk og engasjerende gjennom gjentatte møter med utgangspunkt i erfaringer fra samme «rot», kan det bli en god utviklingsprosess. Man må gjennom alle mulige varianter av «the mess», slik det kommer til uttrykk i konkrete terapirelasjoner.

Samtidig er det slike repeterende samspillsmønstre som kan gi mulighet for å artikulere dissosierte erfaringer, og utvide toleransen for de dissosierte sidene av selvet. Ifølge Bromberg er terapeutens følelsesmessige reaksjoner sammen med pasienten ikke terapeutens private eiendom. Terapeuten må bruke tilliten og båndet som skapes, til å formulere en mest mulig respektfull, omsorgsfull og treffende beskrivelse av hvordan relasjonen oppleves. Uten både «enactment» og en meningsskapende aktivitet rundt denne vil ikke terapeuten kunne bidra til vekst og større frihet for pasienten. Arbeidet må naturligvis hele veien understøttes av et arbeid for å fremme tilstrekkelig trygghet. Samtidig må tryggheten utfordres, ved at de dissosierte delene ikke neglisjeres, men kan letes fram som affektiv virkelighet.

Fri assosiasjon som eksempel

Bromberg advarte mot å gjøre kliniske erfaringer om til «teknikk», og argumenterte for at man må gjøre nye erfaringer med enhver pasient. Som et eksempel beskriver Bromberg hvilken plass frie assosiasjoner har fått innenfor psykoanalysen, i form av «the fundamental rule». Ifølge Bromberg lagde Freud denne regelen som respons på en konkret problemstilling som oppsto i relasjonen mellom den unge Freud og pasienten hans Emmy von R. I terapien oppsto et spent øyeblikk mellom Emmy von R og Freud: «She then said in a definitely grumbling tone that I was not to keep on asking her where this and that came from, but to let her tell me what she had to say» (Freud, 1895, s. 63, ref. i Bromberg, 1998, s. 231). Vi får her et bilde av en ganske ivrig og kanskje invaderende behandler, og en pasient som er frustrert over ikke å få tid og rom til å snakke fritt. Emmy von R ber om ikke å bli forstyrret av Freud. Freud var responsiv og tilpasset seg, slik at Emmy von R fikk snakke om det hun selv ønsket. Dette fungerte godt for henne, og kanskje bidro det til å gi henne en opplevelse av god kontakt med Freud, og at han var interessert i det hun sa. Men selv om dette fungerte godt for Emmy von R, trenger det ikke å fungere for alle pasienter (Bromberg, 1998).

Bromberg (1998, s. 263) byr på en vits for å tydeliggjøre poenget sitt når det gjelder teknikk: En høst opplevde en grisebonde til sin fortvilelse at hele låven hans med alle grisene inni sto i brann. For å hindre matsvinn inviterte han venner og bekjente til et stort måltid etter brannen. Festmåltidet ble verdsatt av gjestene, som syntes det grillede svinekjøttet smakte utmerket. Bonden fikk bygd seg en ny låve, og for å gjenta suksessen brant han neste høst ned den nye låven, så han på ny kunne invitere til fest. Å gjøre relasjonelle erfaringer i terapi om til teknikk er ifølge Bromberg som å tro at man må brenne ned låven hver gang man vil invitere på middag.

Oppsummerende refleksjoner

Å fordype seg kronologisk i Brombergs forfatterskap har vært givende. Særlig fordi han har et så klart blikk for nære kliniske fenomener, og samtidig et både respektfullt og uhøytidelig forhold til teori. Det gjør det mulig å henge med i hans egen utvikling som psykolog og kliniker. Han klarer å vise hvordan han selv «stands in the spaces» mellom de paradoksale og noen ganger uforenlige perspektivene som psykoanalytisk og psykologisk teori byr på, uten å miste noen av dem. Han viser stadig tydeligere hvordan hans egen forståelse og metapsykologi også har en tydelig struktur, og hvordan denne strukturen påvirker både forståelse og klinisk holdning. For eksempel gir vektleggingen hans av ubevisste prosesser som rekonstruerte delfortellinger med bort-dissosierte puslespillbrikker bakgrunn for å forstå skepsisen til tolkninger. Her var Bromberg på linje med Winnicott, som skrev «I think I interpret mainly to let the patient know the limits of my understanding» (Winnicott, 1969/2016,

s. 356). I *Standing in the Spaces* (1998) er Bromberg på sitt freidigste når han gjør narr av kollegaers autoritative tolkninger av sammenhenger mellom pasienters plager og deres ubevisste konflikter. Humoren i dette kommer stadig tydeligere fram, når vi etter hvert skjønner mer av dybden i synet hans på den ikke-lineære, konstruerte og relasjonelle psyken. En slik modell har ikke rom for autoritative tolkninger av hverken en selv eller andre mennesker. Det beste vi kan håpe på, er en styrket evne til å stå i mellomrommene mellom de ulike tilstandene vi veksler mellom, og å stå i komplekse, men meningsfulle relasjoner med andre.

Referanser

- Bass, A. & Ceccoli, V. C. (2026). *Philip Bromberg: A Contemporary Introduction*. Routledge.
- Bromberg, P. M. (1998). *Standing in the Spaces: Essays on Clinical Process, Trauma and Dissociation*. Analytic Press.
- Bromberg, P. M. (2006). *Awakening the Dreamer: Clinical Journeys*. Analytic Press.
- Bromberg, P. M. (2011). *The Shadow of the Tsunami: And the Growth of the Relational Mind*. Routledge.
- Freud, S. (1923). *The Ego and the Id*. Standard Edition, 19, s. 3–66. Hogarth Press, 1961.
- Curreri, A. J., Farchione, T. J., Sauer-Zavala, S. & Barlow, D. H. (2022). Mindful emotion awareness facilitates engagement with exposure therapy: An idiographic exploration using single case experimental design. *Behavior Modification*, 46(1), 36-62.
- Mitchell, S. A. (1993). *Hope and Dread in Psychoanalysis*. Basic Books.
- Putnam, F. W. (1992). Discussion: Are Alter Personalities Fragments or Figments? *Psychoanalytic Inquiry*, 12, 95-111.
- Sartre, J. P. (2020). *Being and Nothingness* (S. Richmond, Overs.). Routledge. (Opprinnelig utgitt 1943)
- Seth, A. (2021). *Being You: A new science of consciousness*. Faber & Faber.
- Stanghellini, G., Broome, M. R., Fernandez, A. V., Fusar-Poli, P., Raballo, A. & Rosfort, R. (red.). (2019). *Oxford Handbook of Phenomenological Psychopathology*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803157.001.0001>
- Stern, D. (2021). Philip Bromberg (1931–2020). Trauma, dissociation, and the multiple self. *The International Journal of Psychoanalysis*, 102:1, 178-188, <https://doi.org/10.1080/00207578.2020.1821962>
- Winnicott D. W. (1964). The concept of the false self. I *Home Is Where We Start From: Essays by a Psychoanalyst*. Red: Winnicott, C., Shepherd, R. & Norton, D. M., 1986, s. 65–70.
- Winnicott, D. W. (1965). *The maturational processes and the facilitating environment*. Hogarth Press.
- Winnicott, D. W. (2016). The use of an object and relating through identifications. I L. Caldwell & H. T. Robinson (Red.), *The collected works of D. W. Winnicott* (Bd. 8, s. 355 -364). Oxford University Press. (Opptrykk av "The use of an object and relating through identifications," 1969, *The International Journal of Psychoanalysis*, 50[4], 711 -716) <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780190271404.003.0066>